

Володимир ПОТАПЧУК,

аспірант кафедри права гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»,
м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5375-7712>
e-mail: thepotapchuk@gmail.com

Науковий керівник: Наталія ФЕДОСЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
гуманітарно-правового факультета
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут», Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6615-3937>
e-mail: n.fedosenko@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.68>

УДАВАНІ ПРАВОЧИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОБХОДУ ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ ЗАБОРОН ЩОДО УПРАВЛІННЯ ОБ'ЄКТАМИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Анотація. У сучасних умовах підвищеного ризику для національної безпеки особливого значення набуває забезпечення ефективного правового режиму критичної інфраструктури, зокрема запобігання недобросовісному використанню приватно-правових інструментів задля обходу законодавчих обмежень. Дослідження охоплює основні типи договорів, що укладаються в цій сфері, звертає увагу на практику судів різних інстанцій щодо основних напрямів правовідносин, а також на особливості доказування таких спорів. Пропонуються рекомендації щодо удосконалення правового регулювання, підвищення правової обізнаності та створення відповідних реєстрів, що сприятиме стабільному функціонуванню та управлінню об'єктами критичної інфраструктури в Україні.

Ключові слова: об'єкти критичної інфраструктури, приватна власність, удаваний правочин, договір оренди, договір купівлі-продажу, договір про спільну діяльність, публічні реєстри договорів.

Значна частина об'єктів критичної інфраструктури перебуває у приватній власності або включена до договірних правовідносин, що створює потенційно небезпечне підґрунтя для маніпуляцій. Одним із таких інструментів є удавані правочини, які використовуються з метою формального дотримання правових норм, але фактично дозволяють досягати цілей, заборонених або обмежених законом чи умовами конкретного правового режиму.

Наприклад, замість укладення договору купівлі-продажу об'єкта критичної інфраструктури, що потребує погодження з органами державної влади або заборонений через санкційний режим, сторони можуть оформити договір оренди з правом викупу, який де-факто має характер відчуження.

Інший приклад — використання договору про спільну діяльність для прикриття передачі управління підприємством, що є оператором критичної інфраструктури, особі, яка прямо або опосередковано пов'язана з державою-агресором,

що заборонено законодавством про санкції. Також зустрічаються випадки, коли на основі фіктивного договору позики оформлюється передача активів або корпоративних прав з фактичним припиненням контролю над суб'єктом, але без юридичного оформлення зміни власника.

Згідно зі статтею 235 Цивільного кодексу України, удаваним є правочин, що укладений для прикриття іншого правочину або з метою створення уявлення про наявність прав та обов'язків, яких сторони насправді не мали наміру створити. Такий правочин визнається судом недійсним, а у разі виявлення прикритого правочину до правовідносин сторін застосовуються норми, що регулюють саме цей дійсний (але прихований) правочин.

За змістом п. 25 Постанови Пленуму ВСУ від 06.11.2009р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» за удаваним правочином (ст. 235 ЦК) сторони умисно оформляють один правочин, але між ними насправді встановлюються інші

правовідносини.

На відміну від фіктивного правочину, за удаваним правочином права та обов'язки сторін виникають, але не ті, що впливають зі змісту правочину. Встановивши під час розгляду справи, що правочин вчинено з метою приховати інший правочин, суд на підставі ст. 235 ЦК має визнати, що сторонами вчинено саме цей правочин, та вирішити спір із застосуванням норм, що регулюють цей правочин.

Якщо правочин, який насправді вчинено, суперечить закону, суд ухвалює рішення про встановлення його нікчемності або про визнання його недійсним.

Наслідки недійсності, передбачені статтею 216 Цивільного кодексу України, щодо удаваних правочинів застосовуються лише у випадку, коли правочин, який сторони фактично вчинили, є нікчемним або суд визнає його недійсним як оспорюваний.

У пункті 14 Аналізу Верховного Суду України окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму ВСУ від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (питання удаваності правочину, п. 25), зазначено, що удавані правочини вчиняються з метою приховання іншого правочину, який сторони фактично мали на увазі (ч. 1 ст. 235 ЦК).

Отже, в даному випадку завжди має місце укладення двох правочинів: 1) реального правочину, вчиненого з метою створити певні юридичні наслідки; 2) правочину, вчиненого для приховання реального правочину.

Удаваний правочин завжди нікчемний і сам по собі жодних юридичних наслідків не породжує. Сторони, здійснюючи удаваний правочин, приховують іншу юридичну дію, іншу мету, яку вони мали насправді на увазі (наприклад, правочин видачі довіреності на автомобіль з правом його продажу може приховувати правочин купівлі-продажу цього автомобіля).

Реальний (прихований) правочин може бути дійсним або недійсним. Якщо правочин, який сторони насправді вчинили, відповідає вимогам закону, відносини сторін регулюються правилами, що його стосуються. Якщо ж правочин, який сторони насправді вчинили, суперечить законодавству, суд виносить рішення про визнання недійсним цього правочину із застосуванням наслідків, передбачених для недійсності правочинів такого типу.

До удаваних правочинів наслідки недійсності, передбачені ст. 216 ЦК, можуть застосовуватися тільки у випадку, коли правочин, який сторони насправді вчинили, є нікчемним або суд визнає його недійсним як оспорюваний.

З огляду на наведені нормативні положення вбачається, що закон не передбачає надійності удаваного правочину, а лише пропонує застосувати

до відносин сторін норми, що регулюють правочин, який сторони дійсно мали на увазі.

На відміну від фіктивного, удаваний правочин, тобто правочин, який вчинений, щоб приховати інший, має на меті виникнення правових наслідків, але не тих, які афішуються фактом його вчинення. Фактично сторони прагнуть до вчинення іншого правочину. Дефектність прикриваючого правочину очевидна.

Тобто удаваний правочин вчиняється для прикриття іншого правочину, внаслідок чого наявні два правочини, той, що прикривається, тобто прихований, і удаваний, такий, що прикриває перший правочин.

Проте встановити таку наявність так само не просто, як і в разі фіктивного правочину воля сторін цього правочину також інша, ніж та, що сприймається як наслідок зовнішніх дій.

Тобто очевидно, що воля і волевиявлення в цьому випадку різняться, і причиною цьому є приховування дійсної мети правочину. Схожість фіктивного й удаваного правочину полягає в тому, що прикриваючий правочин є за своєю суттю фіктивним, оскільки він не спрямований на досягнення тих наслідків, які очікуються саме від такого роду правочинів. Водночас, якщо для фіктивного правочину цього і достатньо, то абсолютно інша ситуація з удаваним правочином.

Його мета полягає не тільки в тому, щоб приховати дійсну волю сторін, а й спричинити інші наслідки, які впливають із правочину, що прикривається. Саме в цьому і полягає дійсна воля сторін удаваного правочину.

Для кваліфікації удаваного правочину важливо, щоб частина умов удаваного і прихованого правочину збігалася. На практиці виникають труднощі з розмежуванням фіктивних і удаваних правочинів та застосуванням їх правових наслідків.

Так, постановою ВСУ від 24.09.2014р. у справі № 6-116цс14 скасовано ухвалу ВСС від 13.02.2014р. з переданням справи на новий касаційний розгляд, предметом позову якої було визнання договору недійсним з тих підстав, що відповідно до змісту ст.234 ЦК фіктивний правочин — це правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлені цим правочином. Якщо сторонами вчинено правочин для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, він є не фіктивним, а удаваним (ст.235 ЦК).

Суд, встановивши, що під договором дарування сторони фактично приховали договір застави, укладений з метою забезпечення повернення Особою 3 позичених у Особи 1, 2 €14200, помилково визнав спірний договір фіктивним.

В умовах обмежень, що встановлюються законодавством України у сфері управління об'єктами критичної інфраструктури, зокрема щодо заборони або спеціального порядку відчуження, передачі в управління, оренду чи

концесію таких об'єктів, сторони можуть штучно створювати конструкції, які лише зовні відповідають формі дозволеного правочину. Наприклад, укладення договору дарування замість відчуження, передачі активів в оренду за мінімальну плату замість реального продажу або використання фіктивних договорів франчайзингу для прикриття фактичного управління об'єктом. Такі дії не лише підривають принцип добросовісності у цивільному праві, а й становлять загрозу для стабільного функціонування критичних секторів держави.

Особливу складність становить процес доказування удаваності правочину в суді. У переважній більшості випадків формально-юридичні ознаки правочину виконані відповідно до норм права, а тому потребують ретельного аналізу фактичних обставин, намірів сторін, економічної логіки операції, іноді проведення експертиз. Водночас судова практика у таких справах є недостатньо уніфікованою. На рівні Верховного Суду наявні приклади застосування комплексного підходу до виявлення удаваного характеру правочинів, проте в практиці судів першої та апеляційної інстанцій спостерігається тенденція до формалізованого тлумачення волі сторін без належної оцінки усєї сукупності доказів.

Окремої уваги заслуговують ситуації, коли удавані правочини використовуються не лише для обходу приватно-правових обмежень, а і з метою приховування контролю над об'єктом критичної інфраструктури особами, пов'язаними з іноземними суб'єктами або санкційними резидентами. У такому разі йдеться не лише про недобросовісність, а й про потенційне порушення інтересів національної безпеки, що потребує комплексного правового реагування, зокрема на рівні законодавчого врегулювання.

Існуючі цивільно-правові механізми є потенційно ефективними для нейтралізації наслідків удаваних правочинів, проте потребують нормативного посилення у сфері критичної інфраструктури. Доцільним є запровадження законодавчих застережень щодо недопущення конструкцій, що мають ознаки удаваності, а також розширення процесуальних можливостей для виявлення істинного змісту правочинів. З метою превенції ризиків слід запровадити публічні реєстри договорів, що стосуються управління об'єктами критичної інфраструктури, а також встановити обов'язкові умови розкриття інформації про бенефіціарів та контролерів.

Таким чином, удавані правочини у сфері управління об'єктами критичної інфраструктури становлять не лише цивільно-правову, а й безпекову загрозу. Забезпечення правової визначеності, прозорості та ефективного судового захисту у відповідних справах має стати пріоритетом як для правозастосовної, так і для нормотворчої діяльності у сфері приватного права.

Бібліографічні посилання

1. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV (поточна редакція від 09.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 30.04.2025)

2. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Постанова Верховного суду України від 06.11.2009 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> (дата звернення 01.05.2025)

3. Постанова ВСУ від 24.09.2014р. у справі № 6-116цс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40731222> (дата звернення 01.05.2025).

V. Potapchuk

Faked activities as a tool for bypassing private-legal prohibitions on the management of critical infrastructure facilities.

Abstract. In today's conditions of increased risk to national security, ensuring an effective legal regime for critical infrastructure is of particular importance, in particular, preventing the unfair use of private-law instruments to circumvent legislative restrictions. The study covers the main types of contracts concluded in this area. What do courts of various instances pay attention to in the main areas of legal relations on this topic and the features of proving these disputes. Recommendations are offered for improving legal regulation, increasing legal awareness and creating relevant registers. This will contribute to the stable functioning and management of critical infrastructure facilities in Ukraine.

Keywords: critical infrastructure facilities, private property, sham transaction, lease agreement, purchase and sale agreement, joint activity agreement, public registers of agreements.

Зразок для цитування:

Потапчук В. Удавані правочини як інструмент обходу приватно-правових заборон щодо управління об'єктами критичної інфраструктури. Пропліє права та безпеки, 2025. №8. С. 264-266. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.68>.